

КАМПАЗІЦЫЙНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СЛОНІМСКІХ ТАСТАМЕНТАЎ

Старабеларускія тастаменты (завяшчанні, акты апошняй волі) утвараюць асобную разнавіднасць прыватных дзелавых дакументаў. Яны складаліся ў вызначанай форме на выпадак смерці тастатара (аўтара тастамента) і ўтрымлівалі распараджэнні адносна размеркавання яго асабістай маёнасці паміж нашчадкамі.

Саманазва такіх дзелавых тэкстаў – *тастаментъ* (варыянт *тестаментъ*, *тэстаментъ*, *тестамэнтъ*). Найменне лацінскага паходжання (ад лац. *testamentum*), шырока распаўсюджанае ў старабеларускай дзелавой пісьменнасці (спарадычна фіксуецца апісальная найменне *запис остатней воли*. Так, паводле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” (вып. 33)¹, дадзеная лексема мела варыянты *тестаментъ*, *тастаментъ*, *тастамэнтъ*, *тастоментъ*, *тестамонтъ*, *тостомонтъ*, *тэстаментъ*, *тэстамэнтъ*; спалучалася з дзеясловамі *напісати*, *справити*, *учинити*, *чинити*: просіль насъ, абыхмо при томъ были, коли тастомонтъ чиниль и двумъ сестрамъ своимъ Зоѡеи и Барбаре трѣтнюю часть имениа своего записаль на вѣчность (КСД, 178, 1524); *тестамент* справить и написать водле воли и потребы свое (1575). Намінацыя магла рэалізоўваць значэнне ‘запавет, наказ паслядоўнікам, нашчадкам’ (паводле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” ў творах рэлігійнага і свецка-мастацкага зместу), уваходзіла ў склад устойлівых спалучэнняў *гора тестаменту* ‘біблейская гара Сінай, на якой Бог перадаў дзесяць Запаветаў’: боуди сѣдѣль на горѣ тестаменту вѣ сторонахъ полночныхъ (Апакр., 112); *келихъ нового тестаменту* ‘Новы завет’: папѣж римскіи всѣ соборы зрѣшил... кровь сіа божого келихъ нового тестаментѣ спасене ѡтнѣл (Каз. Кір., 82); *новый тестаментъ* ‘Новы Завет’: в тотъ же способъ и старый законъ, тѣнемъ естъ нового тестаментѣ (Мак., 297); *скриня тестаменту* ‘кедровы куфар, у якім іўдзеі захоўвалі скрыжалі Заветаў’: дѣдъ и вес домъ израилевъ провадили скриню тестаменту гднего з веселием из трибленьемъ трибы (Біблія, 307); *старый тестаментъ* ‘Стары Завет’: Што найдешъ и вѣ кнѣгахъ старого завета або тастаменту (Цяп., 2).

Пра актуальнасць для тагачаснага насельніцтва тастаментаў, важнасць і гарантыю ажыццяўлення вызначанага ў іх размеркавання спадчыны паміж спадкаемцамі сведчыць наяўнасць асобных артыкулаў, прысвечаных гэтым дакументам, ў важнейшых агульнадзяржаўных кодэксах – Статутах Вялікага Княства Літоўскага трох рэдакцый. У Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1529 у раздзелах 4, 5 былі змешчаны некаторыя артыкулы, якія тычыліся

¹ Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 33. Струна – треснутися / Будзько І.У., Булыка А.М., Паляшчук Н.В. і інш. / пад рэд. А.М. Булыкі. – Мінск: Беларус. навука, 2013. – С. 290–291.

завяшчанняў (нормы спадчыннага права адлюстроўваліся таксама ў ранейшых старабеларускіх прывілеях²), статуты ж 1566 і 1588 ужо ўтрымлівалі асобныя раздзелы “Аб завяшчаннях” (напрыклад, раздзел восьмы Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 быў складаўся з дзевяці артыкулаў, у якіх, напрыклад, акрэсліваліся правілы складання завяшчання, вызначалася кола асоб, якія маглі быць спадчыннікамі і якія сведчылі распараджэнні тастатара і інш.³).

Тастаменты, створаныя на тэрыторыі Слонімскага павета ў 1559–1598 гг., змешчаны ў кнізе “Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст. (з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)”⁴.

Тастатары – заможныя жыхары Слонімскага павета: слонімскі мешчанін Фёдара Іванавіч Укаловіч (Слонім, 24 мая 1559 г.), князеўна Мар’я Іванаўна Палубенская (Беражкі, 28 верасня 1560 г.); зямянка Слонімскага павета Ганна Міхайлаўна Котаўна (Узлоўсы, 26 чэрвеня 1574 г.), зямянін Троцкага павета Матыс Юр’евіч Гедройць (Горка, 16 студзеня 1575 г.), зямянка Слонімскага павета Марына Сасінаўна Шумленская (Урбаноўшчына, 30 верасня 1575 г.), дваранін Пётр Войцехавіч Нарбут (Парэчча, 22 чэрвеня 1576 г.), зямянка Слонімскага павета Фядора Фурсава Разанава (12 кастрычніка 1577 г.), зямянін Слонімскага павета Ян Мікалаевіч Юндзіл (Дзямідавічы, 9 сакавіка 1578 г.), маршалак зямлі Валынскай, уладзімірскі староста Пётр Кішка (1578 г.), каралеўскі маршалак Абрам Данілевіч Мялешка (2 жніўня 1598 г., Дзявяткавічы). В.У. Бабкова падкрэсліла існаванне традыцыі напісання завяшчанняў і сярод сялян, праўда такія дакументы пакуль ёю не знойдзены⁵.

Напісаныя завяшчання захоўваліся ў сем’ях разам з іншымі важнымі дакументамі, а пасля смерці тастатара абавязкова капіраваліся ў кнігі замкавага ці земскага суда (у прыватнасці, пра неабходнасць гэтага гаворыцца ў артыкуле 2 раздзела 8 Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588), што забяспечвала іх юрыдычную сілу, аднаўленне з прычыны знікнення альбо страты арыгіналу. Уключэнне ў зборнікі дзелаў запісаў суправаджалася паўтаральным выразам *тестаментъ (слово отъ слова) до книгъ* (указваўся від кнігі) *уписати велель (уписанъ / вписанъ). И такъ ся в собе маеть*: Которыи тестамент был читанъ передо мною и слово от слова до книг кгородских слон(имских) уписанъ. И такъ ся в собе маеть (1560); просечи, абы был до книг кгородских слонимских вписан, которыи передо

² Статут Вялікага Княства Літоўскага: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Беларус. Сав. Энцыкл.; рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] . – Мінск: БелСЭ, 1989. – С. 555.

³ Там жа.

⁴ Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI ст. (з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі) / склад.: В.У. Бабкова, І.М. Бобер, А.Ф. Аляксандрава. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2012. – 736 с.

⁵ Бабкова, В.У. Тастаменты (завяшчання) жыхароў Берасцейшчыны / В.У. Бабкова // Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання: матэрыялы і даклады II Міжнар. навук. канф., Брэст, 31 мая – 2 чэрв. 2012 г. / Брэст. дзярж. ун-т; рэд. М.В. Нікалаеў. – Брэст, 2013. – С. 228.

мною был читан и до книг кгородских ест вписан. И слово от слова так ся в себе маеть (1575); И просила п(а)ни маршалковая, абы оныи testament небожьчика п(а)на малжонка еи м(и)л(о)сти до книг кгородских слонимских был вписан, которого мы огледавши у книги вписати есмо казали. И так се в себе мает (1598). В.У. Бабкова адзначыла, што “тастаменты-арыгіналы – даволі рэдкія дакументы. Мы ж маем справу менавіта з актыкацыяй тастаментаў у судовых кнігах таго самага часу, што дазваляе ўявіць маштаб распаўсюджвання гэтай традыцыі на тэрыторыі ВКЛ напрыканцы XVI ст.”⁶.

У некаторых выпадках перад уключэннем тастамента лаканічна апісваліся ўмовы і прычыны яго напісання, звязаныя, як правіла, з пагаршэннем стану здароўя тастатара: Прысылала до мене, Лаврина Здитовского, наместника слонимьского, ее м(и)л(о)сть княжна Маря Ивановна Полубеньская, оповедаючи, иж з допущенья Божего есть велми хора и просила мя о вижа, при которомъ бы могла справит тастамент. Ямъ ку прислуханю воли ее м(и)л(о)сти на то придал вижомъ слугу моего Юхна Яновича, которыи бывши при кнежне ее м(и)л(о)сти передо мною до книг сознал, што была воля ее м(и)л(о)сти, то на тестаменте написано (1560); Прысылал до враду г(о)с(по)д(а)рьского замку Слонимского до мене, Офанаса Гавриловича, подстаростего слонимского, маршалок Его Крелевское М(и)л(о)сти подкоморыйи Ошменскийи, староста немоноитскийи, его м(и)л(ость) пан Янъ Полускийи Довкгвид служебника своего на имя Юря Томашевича Кгинвила, оповедаючи то, иж которыи деи служебник его м(и)л(о)сти Матыс Юревич Петровича Кгедроить, земенин г(о)с(по)д(а)рьскийи повету Троцкого, служечи у его м(и)л(ости) и будучи деи при его м(и)л(ости) в ыменю его м(ило)сти Горскомъ, тут, в повете Слонимском, в тяжкую а обложну хоробу пришол, с которое розумеючи по себе тот истыйи Матыс, иж вжо жив быти не мог. Хотечи жоне и детем своим тестамент учинити, дом и всю маетность, набыте убогое свое по достатку розправивши еще за доброе памети и зуполного розуму своего на писме zostавити, иж от дому своего, жоны, детеи и иных приятелеи своих не в близком край былъ (1575).

Таксама завяшчальнікам агаворвалася і мэта напісання тастамента, звязаная з забеспячэннем ў сям’і згоды і прадухіленнем “*посвары*” “сварка, спрэчка”, “*бурды*” “сварка, скандал”, “*спору*”, “*фрасунку*” “смутак”, “*утыску*” “*трудности*” і пад.: а хотечи то мет, жебы по смерти моеи жоне моеи пани Федоре Ивановне Яцыничовне, детемъ моим, з нею спложоными, ростырку и трудности от кого ж колвекъ не было (1576); хотячи за живота и доброе памети моее росправу и постановене слушное учинити около маетности моее... якобы по смерти моеи ростырки, розницы и заиштыя... около вышеипомененое маетности моее не деелися (1578). В.У. Бабкова слушна адзначыла, што, нягледзячы на стандартасць фармуляру, “тастаменты

⁶ Там жа. С. 234.

належаць да той катэгорыі гістарычных крыніц, у якіх выразна гучыць голас самога чалавека”⁷.

У структуры тастаментаў Слонімшчыны вылучаюцца тры асноўныя часткі: 1) пачатковы пратакол, 2) асноўная частка, 3) канцавы пратакол. У сваю чаргу пачатковы пратакол ўключае *invocatio* (прысвячэнне Богу; багаслоўе), *intitulatio* (абазначэнне завяшчальніка); асноўная частка -- *dispositio* (распараджэнні па сутнасці справы), *sanctio* (забарона парушэння дакумента); канцавы пратакол -- пералік асоб, прысутных пры напісанні дакумента, *corroboratio* (звесткі аб замацаванні дакумента пячаткамі і подпісамі), *datum* (месца і час стварэння дакумента).

Invocatio рэпрэзентавалася разнастайнымі скарачанымі і поўнымі формуламі з абавязковым найменнем Бога, што сведчыла пра намер тастатара дзейнічаць справядліва, у адпаведнасці з існуючымі прававымі нормаў: Во *име* Боже, стансе (1560); Во *имя* Боже, стансе (1578); Во *имя* Б(о)жое ку вечной памети, станся (1578); Во *имя* Отца и Сына и Светого Духа, Светое Живоначное Троицы. Амин (1559); Во *имя* Б(о)га Отца и Сына и Духа Светог(о), станс (1575), Во *имя* Боже, станся Воля Твоя, Створителя н(а)шог(о) ку вечной памети (1575); Во *имя* Отца и Сына и Светого Духа, станся ку вечной памети (1576); Во *имя* Отца и Сына и Светого Духа и Животворящее Троицы (1577); Во *имя* Единог(о) Бога Отца Вседержителя, Сотворителя неба и земли, Единого Сына Божьего Збавителя нашог(о) Иисуса Христа и Светого Духа (1598).

Абавязковымі кампанентамі *intitulatio* былі займеннік *я* + імя, імя па бацьку, прозвішча асобы, факультатыўнымі – найменне асобы па пасадзе / сацыяльным становішчы, спалучэнне *рабъ божий*: Я, рабъ Божи *и* Федор Ивановичъ Вколовича (1559); Я, Маря Ивановна Полубенская (1560); Я, Федора пани Фурсовая Резановая, землянка г(оспо)д(а)рская повету Слонимского (1577); Я, Петръ Кишка, маршалокъ земли Волынское, староста володимерский (1578). Гэта клаўза дапаўнялася

1) указаннем на пісьмовую форму стварэння завяшчання і / або аб’яўленнем апошняй волі, што дасягалася праз выкарыстанне дзеясловаў *записати, ознаймовати, отписати, росписати*, фразеалагізма *чинити явно* ‘даводзіць да ведама’: и тым тестаментом остаточное воли моее *отписую* (1575); чиню явно сим моим тестаментом (1574); через тот мои тестамент *отписую* и дарую (1577); симъ тестаментомъ остаточное воли моее *росписую* (1578). Пра важнасць пісьмовай формы існавання завяшчання гаворыцца вельмі дакладна ў тастаменце Абрама Мялешкі (1578): *справы и маетьности вшелякие, писмом не объясненые и не стверженые, с памети людское выходят и вонтпливости зоставуют*;

2) формуламі са значэннем добраахвотнасці стварэння завяшчання тыпу *будучы при зуполном розуме и в добромъ баченю; не будучы ни от кого принушена, ани намовена; будучи в добром а в зуполном розуме и*

⁷ Там жа. С. 226.

в достаточной памяти; будучи в добром здравии и полного разума; чинечи не з жадного примушенья, але по доброй воли своей і пад.;

3) філософські развагами аб тленнасці і хуткапыннасці жыцця: Я, Ганна Михайловна Котовна, ведаючи я тое, иж кождый человек, который одно се тут на том светъ народил, повиненъ, коли воля Божья приидет, тот долгъ П(а)ну Б(о)гу, душу с тела своего, до рукъ отдати Его Светои М(и)л(о)сти. А я, ижемъ ест от П(а)на Б(о)га врожоная, тот же долгъ винна заплатити. А на тот час будучы от П(а)на Б(о)га немоцю навежона, а однакъ еще будучы при зуполном разуме и в добромъ баченю, а не будучы ни от ког(о) примушона, ани намовена, одно сама, з свое доброе воли и умыслне чиню явно сим моим тестаментом (1574); Я, Петръ Кишка, маршалокъ земли Волынское, староста володимерский, будучи на Божои воли и на теле своем хоробою знятыи, а на умысле здоровый и ведаючи, иж ничого певнеишог(о) над час смерти не ест, а злаща, што не бывает на писме оказано и достаточно ознамено, всякие sprawy и речи поспол с часом проминают о короткость памяти людское не осегаеть. Прото я, вышеиречоныи Петръ Кишка, никим не зведеныи |ани примушоныи, леч сам, по своей доброй воли и з добрым розмышленьем, чиню тот мой тестамент и остаточную волю свою, явно на писме выписую, и так по животе моем чого, Б(о)же уховаи, на мене смерти мети и быти, оставую (1578).

Dispositio ў тастаментах Слонімшчыны ўтрымлівала распараджэнні тастатара адносна

месца яго пахавання. Гэты наказ афармляўся праз выкарыстанне формулы *полецаю душу Пану Богу (Богу Отцу Створителю моему / Пану Богу в Троицы Единому), а тело (грешное) земли*, якая магла дапаўняцца ўказаннем на месца пахавання завяшчальніка і на тых, хто адказны за пахаванне: Напрод поручаю п(а)ну Б(о)гу в Троицы Единому душу свою, и тело мое грешное до похования земли поручаю жоне моеи п(а)ни Федоре, которая то учинити повинна будетъ с порадой п(а)новъ а добродеевъ моих м(и)л(о)стивых (1576); Напервеи П(а)ну Б(о)гу в Троицы единому душу мою полецам, а земли тело. И если бы ся надо мною воля Б(о)жа стала, погреб телу моему обираю поспол с телом п(а)ни малжонки моее небожчицы п(а)ни Ганны Юревы Радивиловы, абы был вчинен в ко(с)теле Техоновецком отчизном, там, где тела предков моих лежат (1578); Напрод душу мою поручаю Пану Богу Всемогушому, а тело мое грешное маеть быти поховано у церкви Девятковкой заложеня Светое Пятницы, которое зо всякою учтивостю до погребу закону греческого належачою, малжонка моя вчинити маеть (1598);

вяртання доўгу (самоу тастатару і крэдыторам). Для пісьмовай рэалізацыі зафіксаваны выразы *долги (долгъ) + найменне асобы, якая пакрые доўг, + заплатити (заплатити / платити / отдати маеть) + найменне крэдытора; долги + найменне асобы, якая атрымае доўг, + абазначэнне даўжніка + справляти и одыскивати маеть*: што ся дотычеть долговъ моих, меновите винен есми пану Остафью Полонскому две копе грошей, Матфею Щетине копу, деречинскому попу копу гр(о)ш(еи), жиду слонимскому

Шимону копу грошей, Авраму Малому, жиду, копу грошей, мещанину слонимскому Яну Халевскому копу грошей, Андрею Москвитину пятьдесят грошей. Тые вси долги мои жона моя Ганна з дому моего маетностью моею платити маеть (1559); А долги, которые бы ся колвек слушные у кого оказали, што бых сполне з нею, малжонкою моею, а не сам, один, на особу свою позычал, тые, преречоная малжонька моя, сама платити мает и повинна будет (1598); Тотъ долгъ мають заплатить по животе моем сын мои Стефан а Федор з ыменя их отчизного Стецковского (1577); тые долги малжонка моя у нихъ справляют и одыскиват мает, так теж и тымъ, которымъ я должен, тая малжонка моя, не заставуючы того на души моеи, имъ платити маеть и будет (1578);

размеркавання спадчыны паміж нашчадкамі. Падзел паміж сваякамі рухомай і нерухомай маёмасці ў завяшчаннях Слонімшчыны выражаўся праз канструкцыі з дзеясловамі *отписую* (*записую* / *отписую* и *дарую* / *описую* и *варую* / *утвержаю* и *записую* / *записую* и *дарую*) + найменне асобы + найменне маёмасці: Дом мои зо всимъ на все, и з статками домовыми, и со всею маетностью моею *отписую* жоне моеи Ганне и детем моим Игнати, Олексию а Сегеню (1559); малжонце моеи кн(е)жне Федоре Григоревне Санкгушковича Ковелскои *записую* и *утвержаю* (1578). Спарадычна ўжыта формула, якая ўключала найменне маёмасці + найменне асобы + спалучэнне *держати* и *его вживати маеть*: Именя мои лежачие такъ *отчизные*, яко и *вечностью* набытые, напрод именье... малжонка моя пани Дорота Яновна Волчкова, маючы со мною потомька девку Зузанну, до воли и ласки его м(и)л(о)сти *держати* и *его вживати маеть* (1578).

У гэтай клаўзе ўтрымліваецца ўказанне на тэрмін валодання маёмасцю, што дасягалася праз уключэнне ў тэкст прыслоўяў часу і ўстойлівых выразаў са значэннем часу *навечность*, *вечне*, *на вечные часы*, *до живота* ‘да смерці’, *до смерти*, *вечне* и *навек*: Корчму теж волную шинковать медом и пивом вечистую тут, в месте Слонимском, даную от Его Королевское М(и)л(о)сти небожчику отцу моему за млынъ отцовский, яко ширеи в листех г(оспо)д(а)рских и справе ревизорскои есть, *отписую* жоне и детем моим на вечные часы (1559); *вечне* и *навек* неотзовне *записую*, и *дарую*, и тым остатнюю волю мою завезую (1578); а *держечи* тое имене, всяких пожитков *вживати* и в той суме ажъ до живота своего (1598).

Аб’ект завяшчання прадстаўлены лексічнымі адзінкамі, якія з’яўляюцца найменнямі жывёл (*быкъ*, *быдло*, *возникъ* ‘конь-ламавік’, *воль*, *жеребя*, *гусь*, *кляча*, *коникъ*, *корова*, *курица*, *овца*, *подъездокъ* ‘нізкарослы конь’, *свинья*, *свиреп* ‘кабыла’, *свирепка*); найменнямі пабудовы рознага прызначэння, іх частак (*броваръ* ‘бровар’, *будованечко* ‘невялікі будынак’, *будованье* ‘будынак’, *грядня* ‘грядніца’, *гумно*, *дворецъ* ‘маёнтак’, *домъ* ‘сядзіба’, *евья* ‘ёўня’, *комора* ‘невялікі пакой’, ‘памяшканне для захоўвання запасаў ежы і хатніх рэчаў’, *лазня*, *пивница* ‘пограб, склеп’, ‘піваварня’, *светлица*, *свирень*, *сени*), назвамі прыродных аб’ектаў (*гай*, *кgrundъ* ‘зямельнае ўладанне’, *лесъ*, *навозъ* ‘угноенае поле’, *пасня*, *пашня* ‘ворнае ўгоддзе’, *поле*, *огородъ*, *пуца*, *садъ*, *сеножать*, *ставъ*, *ставище* ‘сажалка’);

найменнямі паднявольных асоб (*челедь, слуги*). Агульнымі назвамі маёмасці выступалі ўнівербальныя і бівербальныя намінацыі *власность* ‘уласнасць, маёмасць’, *именье* ‘зямельнае ўладанне; маёнтак, двор; вотчына, памесце’, ‘маёмасць, дабро; багацце, скарб, набытак’, *именье материстое* ‘маёмасць, атрыманая ў спачыну ад маці’, *именье отчизное* ‘маёмасць, атрыманая ў спачыну ад бацькі’, *маетность* ‘маёмасць, маёнтак’, *отчизна* ‘маёмасць, атрыманая ў спачыну ад бацькі’, *речи рухомые* ‘прадметы рухомай маёмасці’. Нярэдка памер спадчыны выражаўся ў грашовым эквіваленце, з чым адпаведна было звязана ўжыванне найменняў грашовых адзінак (з іх сустракаюцца *копа* ‘грашовая адзінка, якая змяшчала 60 грошаў’, *гроши, гроши готовые* ‘наяўныя грошы’, *пенези* ‘грошы’) і разнастайных па структуры колькасных лічэбнікаў (вінен есми пану Остафью Полонскому две копе грошей, Матфею Щетине копу, деречинскому попу копу гр(о)ш(еи), жиду слонимскому Шимону копу грошей ... Андрею Москвитину пятьдесят грошей (1559); А тымъ тестаментомъ моимъ описую такъ и тымъ способомъ, иж малжонка моя п(а)ни Дорота Волчковна в той суме дванадцатисот копах гр(о)шей маеть держать третью часть имени моего отчизного Бусяжи и его уживат, яко и я самъ его держалъ и уживалъ (1578); А сын мои Юри тую суму пенезеи вена матки своее и даровизны моее от мене не доплачоное, маеть и повинен будет от малжонки моее принят (1598). Увогуле ж, для гэтай клаўзы тастаментаў уласцівы канкрэтнасць, дакладнасць, падрабязнасць пералічэння аб’ектаў, якія перадаваліся ў спадчыну, што ілюструе, напрыклад, фрагмент з тастаменту з зямянiна Слонiмскага павета Яна Мiкалаевiча Юндзiла, створаны 9 сакавiка 1578 г.: Имене теж называемое Бусеж... которое мне стрьи мои пан Малхер Павлович Юндиль... вечне записалъ и пустилъ На томъ имени Бусяжи такъ, яко се само в себе маеть: то ест, двор з будованемъ, з огороды овощовыми и навозами, зъ сады, зъ челядю невольною, зъ гумном, збожем вшелякимъ молочонымъ и немолочанымъ, на поли засеянымъ, зъ стадомъ свирепимъ, з быдломъ рогатымъ и нерогатым, зъ ставы, млыны, сажовками, зъ бояры путными, зъ их землями и повинностями, зъ людьми тяглыми, зъ их кгрунтами всякими, подачками и повинностями их, такъ теж зъ кгрунты дворными яремыми и неяремыми, сеножатми, гаи, лесы, пущами, оступами зверынными, с погонями пташыми, з озеры, з реками, з речками и со всимъ на все, яко се тое имене Бусеж мне от пана Малхера, стрья моего, записано, подано и поступлено зо всимъ на все такъ, якомъ я самъ тое именне мое держал и его уживалъ (1578).

У завяшчаннях шырока фіксаваліся найменні асоб па роднасці і сваяцтве, якія з’яўляліся атрымальнікамі спадчыны: *блиский* ‘сваяк’, *братъ, девка, дедъ, дети, дочка, жона, зять, кривный* ‘сваяк’, *малжонка* ‘жонка’, *малжонокъ* ‘муж’, *мужъ, отецъ, своякъ, сестра, сестренецъ* ‘сын сястры’, *стрый* ‘дзядзька’, *сынъ, тестъ, унукъ*;

вызвалення прыгонных сялян ад залежнасці; афармлялася праз канструкцыі з базавым лексемамі *вызволити, вольный*: А челедь, которая в мене есть невольная, тую всю вызволяю на волю (1574); А то тых на волю

выпускаю и вызволяю. Нехаи за душу мою Б(о)га просят, то ест, Ганну, Овдотянку, Парасицу Булгаковну, Федорца Тереховича, Кузму, Степаново(о) сына. Тая четверо челяди по животе моем волны будут кому хотя служит (1560); Челяд моя невольная, так мужского яко и женского народу, в земляхъ заграничныхъ неприятельскихъ и яко жъ колвекъ набытые по животе моем и по животе малжонки моеи, вси волни быти мают (1598);

матэрыяльнага ўзнагароджання слуг; фіксуецца выраз *слугам моимъ... малжонка моя платити и нагородити будет повинна*: Такъже и слуги мои, которые справне службою бавилися, с тыхъ всихъ жона моя водлугъ кождога заслуги и баченя своего отправити мает. Слугам моим, водле заслуги кождога а водле баченя своего, малжонка моя платити и нагородити будет повинна, кгда жъ она ведает, яко хто давно служит и як много кому винно платитъ, на бачене малжонки моее то даю (1598);

прызначэння апекуноў, што ў тастаментах перадавалася праз наступныя формулы *поруцаю в опеку и оборону (назначаю и описую / поручаю и даю)* + імя і прозвішча апекуна; *назначаю и встановляю опекунами* + імя і прозвішча апекуноў, пасля якіх маглі пералічвацца абавязкі апошніх: *поруцаю в опеку и в оборону яко жону и дети мои, то ест, его м(и)л(о)сти пану Михаилу Воловичу, старосте слонимскому, а его м(и)л(о)сти пану Станиславу Миколаевичу Нарбуту, подкоморому слон(имскому), а его м(и)л(о)сти пану Мартину Яцыничу, ротмистру К(о)р(олевское) Его М(и)л(о)сти* (1576); *назначаю и описую для всякихъ прыпадковъ и обороны от кривдъ малжонце моеи паней Дороте Волчъковне опекунами пана Миколая Скиндера, судича троцкого, а пана Миколая Шостака, которые их м(и)л(о)сть панове опекуны с повинности своее хрестиянское будут рачили малжонку мою от всякихъ кривдъ в обороне своеи мети и во всемъ ей домогают, сына моего Станислава в опеце, опатрности своеи, в добром чвиченю и науце мель и заховал* (1578).

Sanctio рэпрэзентавалася трафарэтамі тыпу *А сес мои тестамент во всем при mocy захован мает быти* (1574); *А хто бы колвекъ тую остаточную волю мою мел з детеи моих нарушити, такъ сыны, яко и дочки мои розсудятся зо мною перед м(и)л(о)стивым Сотворите(ле)м Богомъ нашим* (1577); *сес тестамент ни в чом и ни от кого николи нарушон и косован не был* (1578).

Пералік асоб, прысутных пры складанні тастамента, абазначаўся шляхам выкарыстання формул *А при том были (при справованю / записе / справе) сего (того) тестаменту (остатнее воли моее) / при томъ тестаменте и остатечной воли были (есть)* + імя і прозвішча асоб, якія ў шэрагу кантэкстаў ускладняліся найменнямі асобы па пасадзе (*кашталянъ, маршалокъ, подкоморый, староста, возный, ротмистръ і інш.*) / сацыяльным становішчы (*панъ*) або найменнем асобы па ступені роднасці: *при том записе остатнее воли моеи есть ихъ м(и)л(о)сть пан Богушъ Тушевицкии, писар земскии слонимскии, а отец Семен Пятницкии, а воит г(оспо)д(а)рскии слонимскии Матыс Ивановскии* (1559).

Пры пераліку асоб адзначаліся словазлучэнні *люди добрые, люди зацные, того добре сведоми* або іх спалучэнні: А пры справованю сего(о) моего тестаменту были люди зацные: его м(и)л(ость) пан Иван Федорович Овлучемский, брат мой; а пан Богдан Маскович, сестренець мой; а пан Иван Звезда; а пан Андреи Юревичь (1574); Пры котаромъ справованю сего тестаменту моего были и того *ест* добре сведоми их м(и)л(о)ст панове, а приятели мои: велможныи пан его м(и)л(о)ст пан Григорей Волович, кашталян новгорский; а пан Богдан Семенович Маскевич; а пан Тимофей Иванович Козаринъ (1576); При котаромъ справованю сего моего тестаменту были и того добре сведоми люди зацные: их м(и)л(ос)ть вышеимененыи пан Стефан Гладкий, писар земьский менский; пан Криштофъ Сворожинский, староста коидановьский; пан Миколаи Хибицый а пан Григорей Кулакъ, земляне его м(и)л(о)сти пана воеводы виленского (1578).

Указанне на наяўнасць пячатак “для лепшое твердости сего тестаменту” і подпісы прысутных перадавалася праз формулы *печать свою (печати свои) приложилъ (приложити рачили) къ сему моему тестаменту; руку (власную руку) свою подписалъ*: Их м(и)л(о)сть на мою прозбу уделать рачили и печати свои приложили к сему моему тэстаменту (1577); А для лепшое твердости того моего тестаменту и остаточное воли печат есми свою ку нему приложил и власную руку подписал (1578).

Лакальна-тэмпаральная характарыстыка заяшчанняў Слонімшчыны, як і іншых старабеларускіх разнажанравых дакументаў, выражалася праз формулу ў складзе дзеепрыметніка *писанъ* + назва населенага пункта + спалучэнне *лета Божьего нароженья* + нумар года + назва месяца + нумар дня тыдня; пры гэтым кампанет *лета Божьего нароженья* мог апускацца або мець варыянтнае афармленне: Писанъ у Слониме, лета Божего Нароженя тисеча пятьсотъ пятьдесят девятого, мая двадцать четвертого дня (1559); Писан у Девятковичах, лета от нарож(енья) Сына Бож(его) тисеча пятьсот 98, м(е)с(е)ца августа второго дня (1598); Писан в Демидовичах, в дому пана Миколая Хибица, в року тисеча пятьсот семдесят осмого, м(е)с(е)ца марта девятого дня (1578).

У заключэнне трэба адзначыць, што для прааналізаваных тастаментаў, створаных на тэрыторыі Слонімшчыны на працягу 1559–1598 гг., паказальнымі з’яўляюцца

наяўнасць пералічаных структурных частак (*invocatio, intitulatio, dispositio* (уклучала распараджэнні адносна месца пахавання, вяртання доўгу (самому тастатару і крыдыторам), размеркавання спадчыны паміж нашчадкамі, вызвалення прыгонных сялян ад залежнасці, матэрыяльнага ўзнагароджання слуг, прызначэння апекуноў), *sanctio*, пералік асоб, прысутных пры напісанні дакумента, *corroboratio, datum*);

нерэгламентаванае размяшчэнне клазаў у частцы *dispositio*;

неаднальковы аб’ём тастаментаў (напрыклад, тастамент Марыны Сасінаўны Шумленскай (1574 г.) займае каля дзвюх старонак, тастамент Яна Мікалаевіча Юндзіла (1578) – каля пяці старонак), на што, верагодна,

паўплывала маёмаснае становішча тастатара, яго здольнасць / няздольнасць належным чынам аплаціць работу пісара, колькасць спадкаемцаў;

вызначаны набор формул для афармлення кожнай кампазіцыйнай часткі і кожнай клаўзы завяшчання;

варыянтнасць формул і наяўнасць / адсутнасць у іх факультатыўных кампанентаў;

шырокая рэпрэзентацыя назваў назваў асоб па роднасці і сваяцтве, назваў асоб па пасадах і сацыяльным становішчы; назваў прыродных аб'ектаў, назваў жывёл і птушак, назваў пабудов і іх частак, якія выступаюць у якасці аб'ектаў спадчыны;

дастатковы корпус тапонімаў і антрапонімаў, што звязана з адрасным характарам гэтай жанравай разнавіднасці старабеларускіх дзелаўых дакументаў (*Іванъ Ивановичъ Лядский, Катрина а панна Полоня Ивановны, Иванъ Федоровичъ Овлучемский, Василий Михайловичъ Скипоръ, Богушъ Тушевицкий, Давыдъ Яцковичъ, Малхеръ Павловичъ Юндиль, Дорота Волчъковна, Матысь Ивановский; село Горки, дворець мой в Рищичахъ, Муховець, Нупровичи, Полятичи, Узловсы, поветъ Берестейский, поветъ Менский*);

аднатыпнасць сродкаў сувязі, якія забяспечваюць паслядоўнасць выкладу матэрыялу (злучнікі *а, и*, спалучэнне дзеяслова *дотычитися* з займеннікамі *што*: *А што сыну моему Юрю належить...* *А сыну моему Юрю по матце его внесения и даровизны моее не отдал есми...* *А то тым способом, если бы на мене пан Богъ первей малжонки моеи смерть допустити рачил...* *А выдержавши рок и шест недел по животе моем...* (1598); *Што ся теж дотычет выправы сестрам моимъ с тог(о) убогого отчизног(о) именичка моего...* *А што ся дотычет сестры моеи Дороты, которая еще замуи не шла...* *На то ся теж дотычет того брата моего(о) Мартина, ижем его в науку в ремесло дал* (1575);

наяўнасць імператыўных канструкцый, прадстаўленых 1) спалучэннямі дзеяслова *мети* ў асабовай форме і інфінітыва (*А скоро продавши, с тых гр(о)шей маюти даи унукамъ моим, Василя Скипоровои дочце Марухне десет коп гр(о)шей, а Томилинои дочце Федоре десет копъ гр(о)шей, а Неведанинои дочце Ганне десетъ копъ гр(о)шей. А отдавши унукамъ моимъ тридцат копъ гр(о)шей, дети мои вышеимененые, остатком тых гр(о)шей ровно маюти поделити* (1574); складанымі формамі будучага часу, ускладненымі прыметнікамі са значэннем неабходнасці (якая то учинити повинна будеть с порадою п(а)новъ а добродеевъ моих м(и)л(о)стивых (1576); Слугам моим, водле заслуги кождого а водле баченя своего, малжонка моя платити и нагородити будет повинна (1598).